

Marcin Rechłowicz

Maria Tkocz

Katedra Geografii Ekonomicznej
Wydział Nauk o Ziemi
Uniwersytet Śląski

WYLUDNIANIE TRADYCYJNYCH REGIONÓW GÓRNICZYCH EUROPY ŚRODKOWO-WSCHODNIEJ

WSTĘP

Przemiany polityczne i ekonomiczne w Europie Środkowo-Wschodniej wywarły istotny wpływ na sytuację demograficzną w tej części kontynentu europejskiego. Według studium „Regiony wyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny” opracowanego na zlecenie Komisji Rozwoju Regionalnego Parlamentu Europejskiego (2008), spadek liczby ludności charakteryzuje przede wszystkim nowe państwa członkowskie Unii Europejskiej oraz wschodnią część Niemiec. Podobna sytuacja cechuje kraje byłego Związku Radzieckiego. Główną przyczynę spadku liczby mieszkańców autorzy upatrują w przemianach polityczno-ekonomicznych mających miejsce w tej części Europy. Restrukturyzacja gospodarki wiążąca się z procesem jej dostosowania do potrzeb rynku zarówno lokalnego, regionalnego, jak i globalnego, wymusiła likwidację przestarzałych zakładów, co pociągnęło za sobą redukcję zatrudnienia i bezrobocie, do 1989 roku nieznaną w tej części Europy. Adaptacja do nowych warunków rynkowych była szczególnie trudna w starych regionach przemysłowych o monofunkcyjnej strukturze wytwarzania, gdzie funkcjonowały tradycyjne gałęzie przemysłu ciężkiego. Proces restrukturyzacji takich regionów, jak wykazały doświadczenia krajów Europy Zachodniej, jest niezwykle trudny i długotrwały (Hamilton 1984, Hudson 1994, Riley i Tkocz 1998). Wiąże się zazwyczaj z całkowitą lub częściową likwidacją wyeksploatowanych kopalń, przestarzałych technologicznie hut oraz powiązanych z nimi produkcyjnie zakładów przetwórczych. W ich miejsce wprowadza się nowe przemysły oraz rozwija usługi (Kłosowski 2006, Tkocz 2006). Nie są one jednak w stanie zrekompensować utraty miejsc pracy w tradycyjnych przemysłach. Stąd olbrzymie bezrobocie

i emigracja mieszkańców. Przykładem takiego obszaru w Polsce jest województwo śląskie, którego centralną część stanowi Zagłębie Górnos Śląskie, w Republice Czeskiej kraj morawsko-śląski z Zagłębiem Ostrawsko-Karwińskim, a na Ukrainie obwód doniecki i ługański, na obszarze których leży Zagłębie Donieckie. Obszary te w okresie gospodarki socjalistycznej charakteryzowały się intensywną rozbudową przemysłu, zwłaszcza wydobywczego i hutnictwa oraz masowym napływem siły roboczej (Alforow 2010, Runge 2008, Sarżan 2000, Tkocz 2001). W okresie transformacji gospodarki w Polsce i Czechosłowacji po 1989 roku, a zwłaszcza po utworzeniu Republiki Czeskiej w 1993 roku oraz po uzyskaniu niezależności przez Ukrainę w 1991 roku, w regionach tych wystąpiła konieczność dokonania jak najszybszej restrukturyzacji gospodarki. Zdaniem M. Steinera (1985), obszary te znalazły się bowiem w końcowej fazie „cyklu życia produktu”¹. Konsekwencją było pojawienie się zjawisk kryzysowych w postaci bezrobocia, spadku dochodów gospodarstw domowych i drastycznego obniżenia poziomu życia (Deacon, 2000), a także niepokojącego zjawiska kurczenia się regionów (ang. *Shrinking Region*), w tym miast (ang. *Shrinking Cities*), wyrażającego się wyludnianiem, głównie centrów miast, odpływem wyspecjalizowanych kadr oraz ludzi młodych (Krzysztofik i in. 2011).

Zainteresowanie problematyką obszarów wyludniających zintensyfikowało się w okresie przechodzenia gospodarek światowych od ery industrialnej do postindustrialnej, kiedy regiony będące w niedawnej przeszłości głównymi obszarami imigracyjnymi, stały się terytoriami, na których występują procesy depopulacyjne. Problematyka ta stanowi przedmiot wielu prac. W większości przypadków zainteresowania są skierowane na pojedyncze ośrodki przemysłowe, takie jak Bytom, Sosnowiec, Ostrawa, Donieck, Halle, Liverpool (*Shrink Smart...*, Šotkovský 2010). W drugiej połowie XX i w pierwszej dekadzie XXI wieku interesowano się problematyką wyludniania się między innymi regionów wiejskich (Eberhardt 1989), położonych peryferyjnie (Maryański 1963, Jelonek 1971), czy też na obszarach górskich (Ciok 1996, Soja 2008). Rezultaty prezentowane w większości opracowań sugerują, że odpływ ludności z badanych obszarów wiąże się z trudnymi warunkami społeczno-ekonomicznymi.

W kontekście przedstawionych powyżej poglądów, celem artykułu jest porównanie rozmiarów zmniejszenia się liczby ludności w minionym dwudziestolecu na obszarze województwa śląskiego w Polsce, kraju morawsko-śląskiego w Republice Czeskiej oraz obwodów donieckiego i ługańskiego na Ukrainie, czyli na obszarach w przeszłości intensywnie zagospodarowanych, o dużym napływie ludności, stanowiących rdzeń przemysłowy wymienionych państw. Poszukiwano również odpowiedzi na pytanie: jakie są główne czynniki ekonomiczne i demograficzne decydujące

---

¹ M. Steiner (1985) odniósł koncepcje życia produktu, opierając się na założeniu, że każdy cykl podzielony jest na trzy części: fazę rozwoju, fazę dojrzałości i fazę standaryzacji, do starych regionów przemysłowych.

o wyludnianiu poszczególnych obszarów. Sformułowano hipotezę, w myśl której ukraińskie obszary górnicze stanowiące w przeszłości integralną część Związku Radzieckiego, w okresie transformacji podlegają w większym stopniu procesowi depopulacji niż terytoria w państwach samodzielnych przed 1989 rokiem, jak Polska i Czechy. Wybór obszarów nie był przypadkowy, bowiem we wzmiankowanym wcześniej studium dla Parlamentu Europejskiego (Regiony 2008), autorzy widzą odmienne drogi dalszego rozwoju demograficznego omawianych obszarów unijnych klasyfikując województwo śląskie jako „prawie pewny” region kurczący się w perspektywie do 2030 roku, natomiast kraj morawsko-śląski jako obszar, w którym „prawdopodobnie” liczba ludności się zmniejszy. Wybór Zagłębia Donieckiego wiązał się z sygnalizowanymi w literaturze światowej jego problemami depopulacyjnymi (Gentile i Marcińczak 2012, Mykhnenko i in. 2010) wcześniej zaobserwowanymi również w monofunkcyjnych ośrodkach przemysłowych Stanów Zjednoczonych (Majer 1997), jak np. Detroit (Sugrue 2005) oraz Zagłębia Ruhry w Niemczech (Pudlik i Garus 2009).

CHARAKTERYSTYKA ANALIZOWANYCH REGIONÓW

Rozważane obszary charakteryzują się znacznym spadkiem liczby ludności. Biorąc pod uwagę okres, jaki upłynął od rozpoczęcia przemian społeczno-gospodarczych w Europie Środkowo-Wschodniej do czasów współczesnych, tj. lata 1988/89 – 2010/2011², łączna liczba ludności w badanych jednostkach zmniejszyła się o 1 793,2 tys. osób (z 14 396,6 tys. do 12 603,4 tys. osób, tj. o 12,5%). Zmiany liczby ludności analizowanych obszarów na tle krajów, w których są one położone przedstawiono w tablicy 1.

Zjawisko depopulacji na wszystkich czterech analizowanych obszarach jest dużo silniejsze niż w pozostałych częściach Polski, Republiki Czeskiej czy Ukrainy, znacznie przewyższając średni poziom w kraju. W latach 1990–2010 liczba ludności Polski wzrosła o 0,1%, Republiki Czeskiej o 1,25% natomiast Ukrainy spadła aż o 12,3%. Zjawisko depopulacji Ukrainy charakteryzuje się wysokim natężeniem. Jest ono typowe dla większości byłych republik Związku Radzieckiego, a także dla wielu innych regionów przemysłowych, które były ściśle związane z rewolucją przemysłową i jej atrybutami – węglem i stalą. Obszary te, ze względu na skalę koniecznych zmian gospodarczo-społecznych, współcześnie określane są jako problemowe (Ciok 1996, Sucháček 2005).

---

² Polskie urzędy statystyczne publikują dane według stanu na ostatni dzień roku (31 XII), natomiast urzędy ukraińskie – na pierwszy dzień roku (1.I). W związku z tym faktem w artykule przyjęto podwójną, „*lamaną*” datę, gdzie przykładowo dane dla roku 2010/11 dotyczą liczby ludności w Polsce i w Republice Czeskiej w dniu 31 XII 2010 oraz na Ukrainie w dniu 1 I 2011.

Tablica 1. Zmiana liczby ludności analizowanych regionów na tle krajów w latach 1988/89 – 2010/11

Table 1. Population change in selected regions and countries in 1988/89 – 2010/11

Jednostka terytorialna <i>A Teritorial unit</i>	Liczba ludności (w tys.) <i>Population (in thousand)</i>			Dynamika zmian <i>Dynamics of change</i> (1988/89 = 100)		
	1988/89	2000/01	2010/11	1988/89	2000/01	2010/11
Obwód doniecki <i>The Donetsk Oblast</i>	5 332,4	4 893,6	4 433,0	100	91,8	83,1
Obwód ługański <i>The Luhansk Oblast</i>	2 862,7	2 589,6	2 291,3	100	90,5	80,0
UKRAINA <i>UKRAINE</i>	51 706,6	48 923,2	45 778,5	100	94,6	88,5
Województwo śląskie <i>The Silesian Voivodeship</i>	4 915,2	4 758,9	4 634,9	100	96,8	94,3
POLSKA <i>POLAND</i>	37 879,1	38 254,0	38 529,9	100	101,0	101,7
Kraj morawsko-śląski <i>The Moravian-Silesian Region</i>	1 286,2	1 278,0	1 243,2	100	99,4	96,7
REP. CZESKA <i>CZECH REPUBLIC</i>	10 360,0	10 266,5	10 532,8	100	99,1	101,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyki u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyki u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: Own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Rozważane obszary zajmują znaczne powierzchnie, co wiąże się z wielkością zagłębi węglowych, które stanowiły podstawę lokalizacji i rozwoju ośrodków przemysłowych. Największe pod tym względem, obwód ługański (26 730 km²) i doniecki (26 517 km²) są położone na terytorium Ukrainy i łącznie zajmują 8,8% powierzchni tego kraju. O ponad połowę mniejsze jest województwo śląskie (12 333 km²), którego udział w powierzchni Polski wnosi 3,9%, zaś najmniejszym obszarem jest kraj morawsko-śląski w Czechach (5 427 km²). Jego udział w ogólnej powierzchni Czech jest największy i wynosi 6,9%. Przekłada się to na gęstość zaludnienia analizowanych obszarów. Najniższa jest na terenach najrozleglejszych, tj. w obwodach ługańskim (85,7 mieszk./km²) oraz donieckim (167,2 mieszk./km²), przy wartości przeciętnej dla Ukrainy 75 osób na 1 km², natomiast najwyższa w województwie śląskim 375,9 mieszk./km², przy przeciętnej dla Polski 122 osoby na km². W kraju morawsko-śląskim gęstość zaludnienia wynosi 229,1 mieszk./km², a odpowiednio wskaźniki dla Republiki Czeskiej wyniosły w 2010 r. 133 osoby na km².

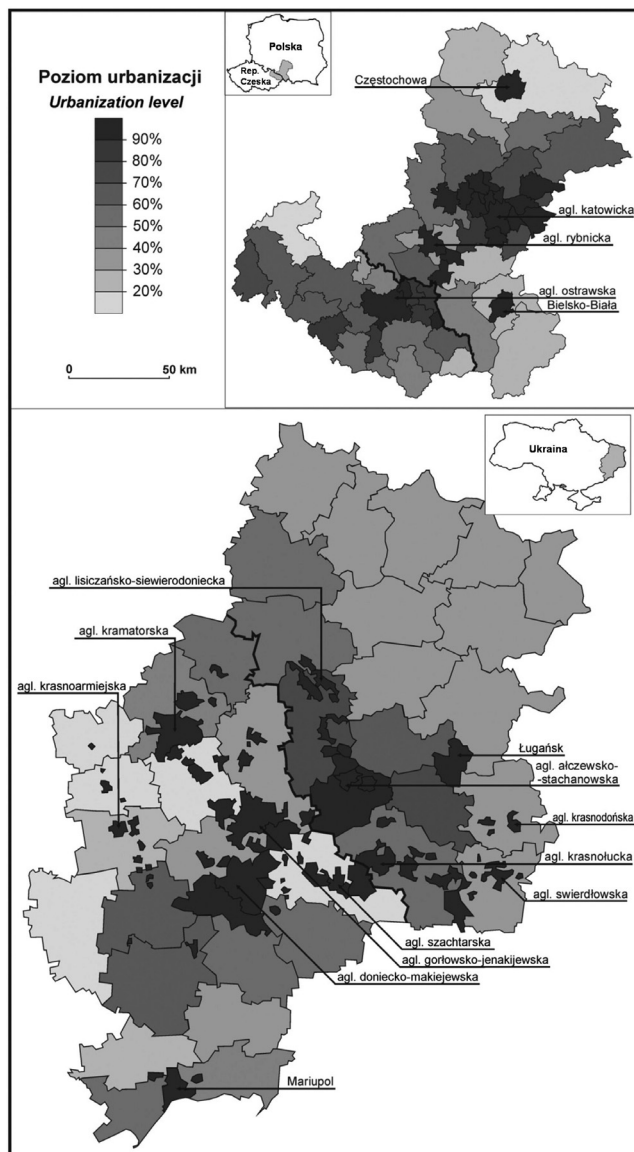
Intensywnemu napływowi ludności do Zagłębia Górnośląskiego, Ostrawsko-Karwińskiego i Donieckiego, w okresie gospodarki centralnie sterowanej, towarzyszył rozwój procesów urbanizacyjnych (Szajnowska-Wysocka 1995). W związku z tym, badane zagłębia charakteryzują się wysokim wskaźnikiem urbanizacji, przewyższającym poziom urbanizacji krajów na obszarze których są położone. W latach 2010/2011 wskaźnik urbanizacji, na Ukrainie wynosił 68,8%, a odsetek ludności miejskiej w badanych obwodach był znacznie wyższy: w obwodzie donieckim wyniósł 90,5, w ługańskim 86,7. Nieco niższe wskaźniki, w porównaniu z obwodami ukraińskimi, charakteryzowały województwo śląskie (78,0%) oraz kraj morawsko-śląski (74,2%). Były one jednak wyższe w porównaniu z wartościami średnimi dla Polski, które wynosiły 62,2% i dla Republiki Czeskiej 73,0%. Szczegółowa analiza poziomu urbanizacji badanych obszarów pozwala na wyróżnienie kilkunastu aglomeracji, w których skupia się większość ludności miejskiej (rys. 1). Są to aglomeracje:

- katowicka i rybnicka w województwie śląskim,
- ostrawska w kraju morawsko-śląskim,
- doniecko-makiejewska, gorłowsko-jenakijewska, kramatorska, krasnoarmijska i szachtarska w obwodzie donieckim,
- ałczewsko-stachanowska, krasnodonńska, krasnołucka, lisczańsko-siewierodoniecka i swierdłowska w obwodzie ługańskim

Ponadto duże skupiska ludności miejskiej stanowią subcentra regionalne. Są to Częstochowa i Bielsko-Biała w województwie śląskim, Mariupol w obwodzie donieckim oraz Ługańsk w obwodzie ługańskim.

Rozpatrywane obszary, poza znaczną urbanizacją, charakteryzują się także dużym stopniem koncentracji ludności (rys. 2). Najwyraźniej jest to widoczne w przypadku obwodów donieckiego i ługańskiego, gdzie 10% powierzchni zamieszkuje prawie $\frac{3}{4}$ ludności, podczas gdy w przypadku województwa śląskiego i kraju morawsko-śląskiego jest to odpowiednio 51% i 58%. Na znaczną koncentrację ludności na terenie badanych obszarów przemysłowych ma wpływ utrzymujące się duże znaczenie przemysłu w strukturze ich gospodarki oraz nadal wysoka atrakcyjność dużych miast przemysłowych jako miejsca zamieszkania. Dodatkowym czynnikiem, zwłaszcza w Zagłębiu Donieckim, jest bieda utrudniająca zmianę miejsca zamieszkania. Z tego powodu część mieszkańców nadal pozostaje w domach i mieszkaniach, które otrzymali w czasach Związku Radzieckiego, nawet wówczas, gdy w danej miejscowości nie ma perspektyw na znalezienie pracy.

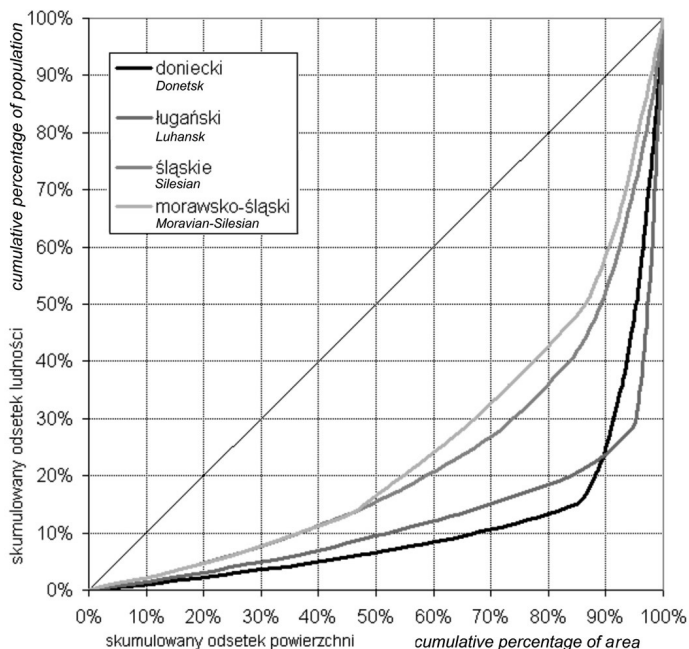
Rysunek 1. Zróźnicowanie przestrzenne wartości współczynnika urbanizacji w 2010/11 roku
Figure 1. Spatial diversification of urbanization rate in 2010/11

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Rysunek 2. Krzywa koncentracji ludności w 2010/11 roku
Figure 2. Concentration of population curve in 2010/11

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyki u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyki u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own study based on on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

CZYNNIKI DEPOPULACJI ANALIZOWANYCH REGIONÓW

Czynniki depopulacji analizowanych obszarów należy rozpatrywać na kilku przenikających się płaszczyznach, poczynając od płaszczyzny globalnej a kończąc na płaszczyźnie lokalnej. Wydarzeniem o znaczeniu globalnym, które wpłynęło na sytuację polityczno-gospodarczą badanych państw i regionów był rozpad Związku Radzieckiego, którego konsekwencją było m.in. uzyskanie niepodległości przez Ukrainę. Czynniki ten, szczególnie silnie wpłynął na sytuację demograficzną zagłębi ukraińskich, które w czasach przynależności do Związku Radzieckiego były miejscem intensywnego napływu ludności z różnych republik radzieckich (Rettinger 2011). Jeszcze w 2010 roku aż 74,9% mieszkańców Donbasu zadeklarowało przywiązanie do języka rosyjskiego, a głównym kierunkiem odpływu z tego

regionu była Rosja³ (Gentile i Marcińczak 2012, Mykhnenko i in. 2012). Gospodarka Ukrainy, zwłaszcza Donbasu, była silnie ukierunkowana na zaspokojenie potrzeb całego Związku Radzieckiego. W tych warunkach zerwanie więzi z Rosją pogłębiło skomplikowaną sytuację ekonomiczną po uzyskaniu niepodległości generując spadek produkcji przemysłowej i zjawiska kryzysowe w postaci bezrobocia, spadku dochodów gospodarstw domowych i drastycznego obniżenia poziomu życia. W 1993 roku rozpoczął się najostrejszy kryzys, który trwał do końca XX wieku (Rettinger 2011).

Rozpad ZSRR w Zagłębiach Górnośląskim i Ostrawskim oddziaływał w sposób pośredni, przyczyniając się do upadku wielu zakładów przemysłowych powiązanych produkcyjnie z zakładami w byłym Związku Radzieckim. W konsekwencji nastąpiła redukcja zatrudnienia i pojawiło się bezrobocie, które w literaturze przedmiotu uznawane są za jedno z głównych przyczyn depopulacji (Parysek 2005, Runge 2008). Jak podaje T. Strykiewicz (2007) w latach 80. XX wieku ZSRR był jedynym partnerem zagranicznym dla ponad 1000 dużych polskich przedsiębiorstw, a wiele firm sprzedawało na ten rynek ponad 90% swojej produkcji. W 2010 roku udział Rosji w wartości eksportu wynosił zaledwie 4,2%. (Główny Urząd Statystyczny 2012).

Rozpatrując czynniki depopulacji na płaszczyźnie krajowej można stwierdzić, że we wszystkich rozważanych przypadkach, głównym stymulantem zmian były procesy określane mianem transformacji systemowej polegające na przejściu od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej.

W Polsce przyjęto terapię szokową według planu Balcerowicza, w Republice Czeskiej politykę zmian ewolucyjnych drogą „małych kroków”. Spowodowało to w Polsce stosunkowo szybką likwidację nierentownych zakładów, gwałtowny spadek zatrudnienia i dynamiczny wzrost bezrobocia, zwłaszcza w pierwszej połowie lat 90. XX w. Podejście przyjęte w Republice Czeskiej skutkowało mniej dokuczliwymi konsekwencjami transformacji zarówno w sferze społecznej (niższe bezrobocie), jak i w gospodarce (mniej likwidowanych zakładów) (Sucháček 2005). Odmierna sytuacja ukształtowała się na Ukrainie. W kontekście budowania od podstaw struktur państwowych kwestie gospodarcze zeszły na plan dalszy. Zabrakło szybkich reform ekonomicznych, a podejmowane regulacje funkcjonowania gospodarki okazały się niewystarczające, co niejednokrotnie prowadziło do upadłości wielu zakładów i wzrastającego bezrobocia (Mykhnenko i in. 2010).

Czynniki depopulacyjne rozważane na płaszczyźnie regionalnej mają bezpośrednie przełożenie na sytuację demograficzną badanych obszarów. Szczególne znaczenie w przypadku badanych zagłębi mają procesy restrukturyzacji, jakie dokonały się w funkcjonowaniu podstawowego działu przemysłu, czyli górnictwa węgla kamiennego. Sygnalizował to już P. Korcelli (1996) w ramach koncepcji „Polska

---

³ Spisy powszechne przeprowadzone w latach 1989 i 2001 ujawniły spadek udziału Rosjan w liczbie ludności zarówno obwodu donieckiego (z 43,6 do 38,2%), jak i w ługańskiego (z 44,8 do 39,0%).

2000+” pisząc o restrukturyzacji Zagłębia Górnosląskiego „iż będzie to proces długotrwały, regulowany rytmem naturalnego odpływu zasobów pracy z górnictwa i przemysłu ciężkiego”. Ten odpływ pracujących z górnictwa w latach 1989–2010 wyniósł ponad 300 tys. (z 415 tys. do 113 tys.), czyli o 73%. Spadek spowodowany był koniecznością ograniczenia wydobycia węgla, czego następstwem była likwidacja kopalń, z 70 w 1989 r. do 29 w 2010 r. W wyniku likwidacji kopalń wiele miast, zwłaszcza monofunkcyjnych zostało pozbawionych podstawowych elementów bazy ekonomicznej. Nieco inna była sytuacja w Zagłębiu Ostrawskim, gdzie już w dekadzie lat 80. XX wieku zamykano nierentowne i wyeksploatowane kopalnie.

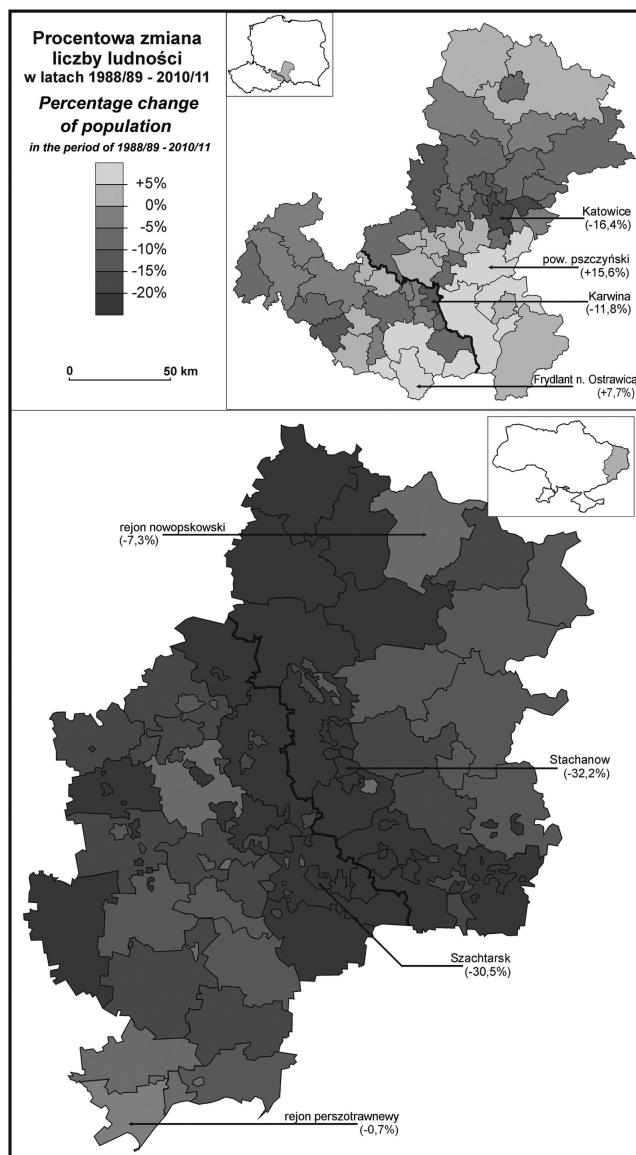
Po odzyskaniu niepodległości przez Ukrainę, w okręgu donieckim i ługańskim zlokalizowanych było 200 kopalń. Niepodległość i towarzyszące jej załamanie gospodarcze skutkowały szybkim upadkiem ukraińskiego górnictwa. O ile w 1980 r. wydobycie węgla kamiennego wynosiło w obwodzie donieckim 98,5 mln ton, to w 2009 r. spadło do 32,8 mln ton. W latach 1990–1994 produkcja przemysłu wydobywczego w obwodzie donieckim spadła o 46,8%, podczas gdy zatrudnienie w kopalniach zaledwie o 0,6%. Po 1994 roku nasilił się spadek liczby pracowników, wywołany fizyczną likwidacją kopalń (w 2000 roku w stanie likwidacji znajdowało się 67 kopalń z zatrudnieniem przekraczającym 50 tys.). Od 1998 roku widoczny jest stały wzrost produkcji przemysłowej zarówno w obwodzie donieckim, jak i ługańskim, lecz do końca pierwszej dekady XXI wieku nie przewyższyła ona poziomu z końca istnienia ZSRR (Amitan 2002, Alforow 2010).

Czynniki depopulacyjne na płaszczyźnie lokalnej należy analizować indywidualnie dla każdego miasta. Dobrym przykładem mogą być szeroko opisane w literaturze przedmiotu studia przypadku Bytomia i Sosnowca (Krzysztofik i in. 2011) czy też Doniecka i Makiejewki (Mykhenko i in. 2010, *Shrink Smart...*), dwóch par miast, które podlegały działaniu podobnych czynników w skali krajowej i regionalnej, lecz odmiennych na płaszczyźnie lokalnej.

ZRÓŻNICOWANIE CZYNNIKÓW DEPOPULACYJNYCH NA ROZWAŻANYCH OBSZARACH

Rozważane regiony charakteryzują się dużym zróżnicowaniem rozmiarów depopulacji. Zjawisko to ma znacznie większe nasilenie w obwodzie ługańskim i donieckim niż w województwie śląskim czy w kraju morawsko-śląskim. Prawidłowość ta jest również widoczna w przestrzeni lokalnej. Na rysunku 3 przedstawiono zmiany liczby ludności badanych obszarów w latach 1988/89 – 2009/10 w ujęciu jednostek administracyjnych niższego szczebla. Na zmiany liczby ludności w analizowanym okresie wpływ miało nałożenie się, zwłaszcza na Ukrainie, przedstawionych powyżej czynników. Szczególnie silne zaznaczyły się one w miastach zdominowanych przez gałęzie przemysłu tradycyjnego, jak: górnictwo, hutnictwo, koksownictwo, włókiennictwo.

Rysunek 3. Zmiany liczby ludności w badanych regionach w latach 1988/89 – 2010/11
Figure 3. Population changes in selected regions in 1988/89 – 2010/11

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012, Wseukrajins'kij perepys naselennia 2012.

Source: own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Największy spadek liczby ludności (o ponad jedną czwartą) odnotowano w miastach, w których zlikwidowano gałęzie przemysłu będące źródłem utrzymania mieszkańców bądź znacznie ograniczono zatrudnienie przez podlegające modernizacji zakłady. Dotyczy to przede wszystkim takich ośrodków, jak: Stachanow (-32,2%), Kirowsk (-31,0%), Krasnyj Łucz (-27,3%) i Pierwomajsk (-26,9%) w obwodzie ługańskim oraz Szachtarsk (-30,5%), Jenakijewe (-29,4%), Krasnyj Łyman (-27,1%), Torez (-26,9%), Konstantynówka (-26,4%) i Śnieżne (-25,7%) w obwodzie donieckim. Miasta te położone są wzdłuż wspólnej granicy obydwu obwodów tworząc w tym miejscu jeden z największych obszarów depopulacyjnych na Ukrainie (Gentile i Marcińczak 2012, Mykhnenko i in. 2010). Poza wspomnianymi ośrodkami miejskimi współtworzy go pięć jednostek ziemskich w obwodzie ługańskim, tj. rejony: popasniański (-30,8%), perewalski (-28,1%), kremiński (-26,5%), antracytowski (-25,4%), swierdłowski (-25,3%).

Nieco inna jest sytuacja w województwie śląskim i w kraju morawsko-śląskim, gdzie o zmianie miejsca zamieszkania i wyludnianiu się ośrodków miejskich na równi z restrukturyzacją tradycyjnych gałęzi przemysłu decydowało zjawisko suburbanizacji. Niemniej jednak w czołówce plasują się miasta, w których zlikwidowano co najmniej kilka dużych zakładów przemysłowych, a są to: Katowice (-16,4%), Chorzów (-16,3%), Sosnowiec (-15,9%), Ruda Śląska (-14,8%), Piekary Śląskie (-14,6%), Bytom (-13,5%), Siemianowice Śląskie (-11,3%) i Świętochłowice (-10,5%) w województwie śląskim oraz Karwina (-11,8%) i Odry (-11,4%) w kraju morawsko-śląskim.

Na drugim biegunie umiejscowić można ośrodki, w których restrukturyzacja przemysłu miała miejsce tylko w niewielkiej skali i do chwili obecnej na ich terenie funkcjonuje większość zakładów przemysłowych działających w okresie socjalizmu. Sztandarowym przykładem tego typu miast są duże ośrodki metalurgii i hutnictwa, tj. Ałczewsk (-10,0%) w obwodzie ługańskim, Mariupol (-9,7%) w obwodzie donieckim oraz Dąbrowa Górnicza (-6,7%) w województwie śląskim. Ponadto w tym miejscu wymienić można jeszcze takie ośrodki, jak:

- w województwie śląskim: Jaworzno (-3,2%) z rozwiniętą energetyką, Tychy (-6,3%) z przemysłem motoryzacyjnym;
- w obwodzie donieckim: Jasynewata (-8,0%) – ważny węzeł kolejowy z wysokim odsetkiem osób pracujących na kolei, Dokuczajewsk (-8,9%) z przemysłem materiałów budowlanych, Awdijiwka (-10,3%) z kombinatem koksochemicznym;
- w obwodzie ługańskim: Siewierodoneck (-14,4%) z zakładami przemysłu chemicznego.

Stosunkowo niskim ubytkiem ludności charakteryzują się również centra regionalne i subregionalne, takie jak Bielsko-Biała (-1,9%) czy Ługańsk (-12,5%).

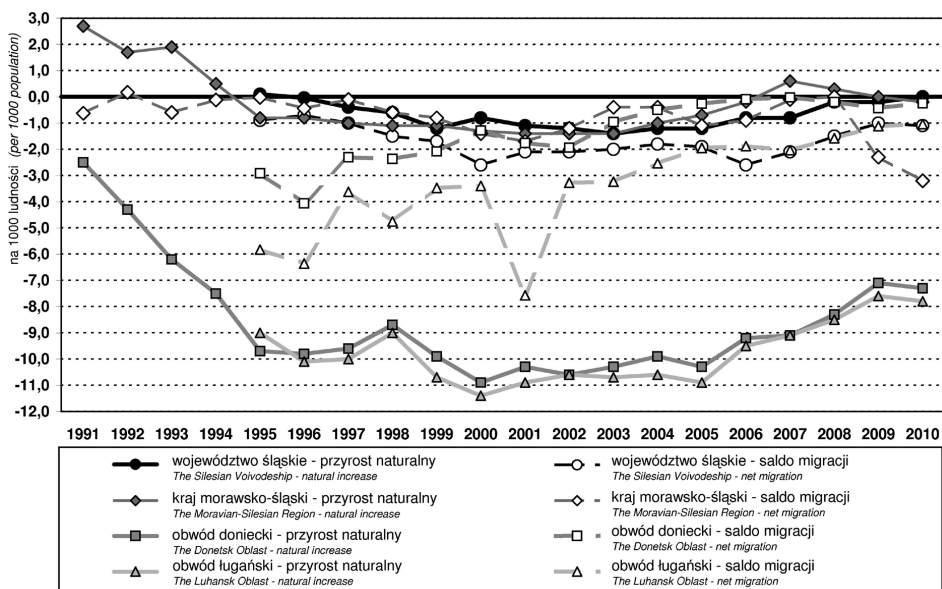
Jeszcze innym typem miast są ośrodki, w których likwidacji tradycyjnych gałęzi przemysłu towarzyszyło równoczesne powstawanie zakładów nowoczesnych technologii co sprzyjało zahamowaniu odpływu ludności. Najlepszym przykładem takiego

ośrodka są Gliwice (-8,5%), w województwie śląskim, w których równocześnie z likwidacją kopalni i huty żelaza uruchomiono fabrykę samochodów firmy General Motors zlokalizowaną w Katowickiej Specjalnej Strefie Ekonomicznej, znajdującej się w obrębie miasta.

We wszystkich wymienionych ośrodkach wystąpił, z różnym natężeniem, spadek liczby ludności. Jego przyczyna, obok przemian społeczno-ekonomicznych, tkwi w specyficznym przebiegu procesów demograficznych będących następstwem dokonujących się przemian, które uwidaczniają się głównie w ruchu naturalnym i migracyjnym. Porównując badane regiony (rys. 4) można zauważyć bardzo niskie wartości wskaźnika przyrostu naturalnego w obwodach górniczych na Ukrainie. W obwodzie donieckim latach 1999–2005 wahał się on od -9,9‰ do -10,9‰, zaś w obwodzie ługańskim był jeszcze niższy i od 1996 do 2005 roku wynosił od -10,0‰ do -11,4‰ (z wyjątkiem 1998 roku). W 2010 r. wyniósł -7,3‰ w obwodzie donieckim i -7,8‰ w obwodzie ługańskim, a w całej Ukrainie -4,4‰. W woj. śląskim najbardziej

Rysunek 4. Zmiany w przyroście naturalnym i saldzie migracji analizowanych regionów w latach 1991–2010

Figure 4. Changes in natural increase and net migration in selected regions in 1991–2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Donieckaja oblast' w cyfrach 1995, Holowne upravlinnia statystyki u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyki u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

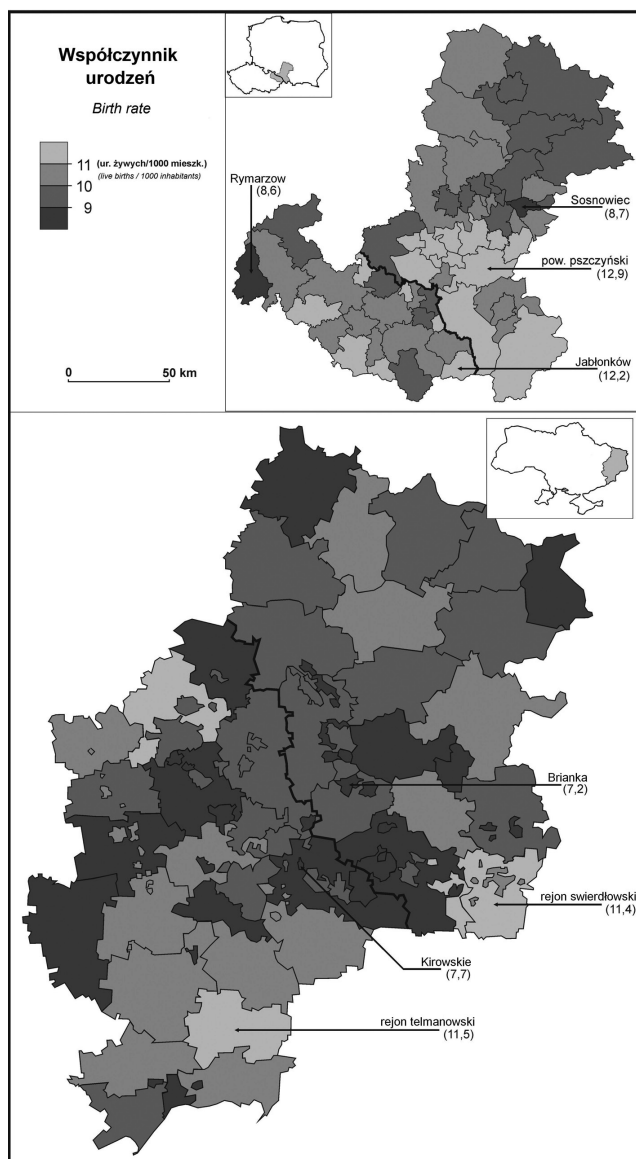
niepokojący współczynnik przyrostu (ubytku) naturalnego odnotowano w 2003 r. Był on równy -1,4‰. W 2010 roku omawiany współczynnik przyjął wartość równą zero, a w Polsce wyniósł 0,9‰. Dla porównania, w tym samym czasie, w kraju morawsko-śląskim wartość współczynnika przyrostu naturalnego wyniosła -0,2‰, zaś w Republice Czeskiej 1,0‰. Można zatem stwierdzić, że ruch naturalny najbardziej różnicuje badane obszary. Za najkorzystniejszą, w tym zakresie, można uznać sytuację w województwie śląskim i w kraju morawsko-śląskim, gdzie w dużej części jednostek administracyjnych odnotowano dodatni przyrost naturalny ludności. Ubytek naturalny ludności występował natomiast we wszystkich jednostkach administracyjnych obwodu donieckiego i ługańskiego.

Na tak znaczny ubytek naturalny w obwodach ukraińskich składają się zarówno niespotykana w Europie bardzo niska stopa urodzeń, jak również bardzo wysoka stopa zgonów. Okres po powstaniu niepodległej Ukrainy cechował się stałym spadkiem wartości współczynnika urodzeń. Szczególnie niskie wartości współczynnika urodzeń zarejestrowano w latach 1997–2002, od 6,1 – 6,7‰, przy średniej dla Ukrainy w 2000 roku wynoszącej 7,9‰. Od 2002 r. współczynnik urodzeń wolno wzrastał osiągając w 2010 r. 9,3‰ w obwodzie donieckim, 9,1‰ w ługańskim i 10,9‰ na obszarze Ukrainy. Porównując regiony ukraińskie z pozostałymi badanymi regionami, można stwierdzić, najniższe wartości współczynnika urodzeń w woj. śląskim zaobserwowano w latach 2002–2003. Wyniósł on 8,3‰. W 2010 roku był równy 10,3‰, przy średniej dla Polski 10,9‰. W kraju morawsko-śląskim wyniósł 10,5‰. Nieco wyższą wartość odnotowano dla Republiki Czeskiej (11,1‰).

Przedstawiona charakterystyka jest zbieżna z wnioskami formułowanymi w literaturze przedmiotu. Jak zauważa Flaga (2006), główną przyczyną spadku liczby ludności Ukrainy po 1993 roku jest przede wszystkim gwałtowne obniżenie przyrostu naturalnego. W skali lokalnej potwierdzają to badania Mykhnenko i in. (2010), którzy jako przyczynę wyludniania się Doniecka i Makiejewki wskazują spadek liczby urodzeń. Przestrzenne zróżnicowanie wartości współczynnika urodzeń w 2010 roku przedstawiono na rysunku 5, na którym wyróżniono jednostki o najwyższych i najniższych wartościach wskaźnika.

Trudnym problemem tradycyjnych regionów górniczych w Europie Środkowo-Wschodniej jest także bardzo duża liczba zgonów oraz krótsze przeciętne trwanie życia w porównaniu z innymi regionami (tabl. 2).

Rysunek 5. Zróżnicowanie przestrzenne współczynnika urodzeń w 2010 roku
Figure 5. Spatial diversification of birth rate in 2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Tablica 2. Oczekiwana długość życia w chwili urodzenia w analizowanych regionach na tle krajów w latach 2000–2010

Table 2. Life expectancy at birth in selected regions and countries in 2000–2010

Jednostka terytorialna <i>A Teritorial unit</i>	Mężczyźni <i>Males</i>			Kobiety <i>Females</i>		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Obwód doniecki <i>The Donetsk Oblast</i>	60,8 ^a	60,3 ^a	63,7 ^a	72,6 ^a	73,1 ^a	74,5 ^a
Obwód ługański <i>The Luhansk Oblast</i>	59,9 ^a	61,0 ^a	64,2 ^a	72,5 ^a	73,0 ^a	74,9 ^a
UKRAINA <i>UKRAINE</i>	62,4 ^a	62,2 ^a	65,3 ^a	73,6 ^a	74,0 ^a	75,5 ^a
Województwo śląskie <i>The Silesian Voivodeship</i>	69,6	70,5	71,6	77,2	78,5	79,7
POLSKA <i>POLAND</i>	69,7	70,8	72,1	78,0	79,4	80,6
Kraj morawsko-śląski <i>The Moravian-Silesian Region</i>	70,1	71,3	72,6	77,8	78,6	79,7
REP. CZESKA <i>CZECH REPUBLIC</i>	71,7	72,9	74,4	78,4	79,1	80,6

a – dane dla okresów dwuletnich (odpowiednio 1999–2000, 2004–2005, 2009–2010)

a – data for 2-year periods (respectively 1999–2000, 2004–2005, 2009–2010)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Szczególnie silnie jest to widoczne w Zagłębiu Donieckim, gdzie do wzrostu liczby zgonów przyczynia się między innymi znaczne zanieczyszczenie środowiska naturalnego przez przestarzałe zakłady przemysłowe, niewystarczająca opieka medyczna oraz problemy społeczne, a wśród nich głównie ubóstwo i alkoholizm (Flaga 2006). Współczynnik zgonów w obwodach ukraińskich był najwyższy w latach 2005, 2007, 2008 i wyniósł 18,0–18,1‰. W 2010 r. spadł do poziomu 16,6–16,9‰, przy średniej dla Ukrainy 15,3‰. Specyfiką Zagłębia Donieckiego w zakresie umieralności jest wysoka liczba zgonów mężczyzn w wieku produkcyjnym (czterokrotnie wyższa niż umieralność kobiet w tym wieku). Ganicz (2007) jako główne przyczyny tej sytuacji wskazuje gorsze warunki pracy mężczyzn (głównie w górnictwie i przemyśle ciężkim) oraz większy stopień uzależnienia się od nalogów.

W województwie śląskim najwyższe współczynniki zgonów w granicach 10,3–10,5 na 1000 mieszkańców wystąpiły w latach 2009–2010, przy średniej dla Polski 9,9‰ (2010 r.). Podobnie sytuacja kształtowała się w kraju morawsko-ślą-

skim, gdzie w latach 2008–2010 surowy współczynnik zgonów wykazał niewielki wzrost z 10,4 do 10,7‰. W tym samym czasie niewielki wzrost zarejestrowano również w Republice Czeskiej z 10,1 do 10,2‰.

W tabelicy 3 przedstawiono zróżnicowanie surowego współczynnika zgonów według analizowanych jednostek administracyjnych. Widoczne są znaczne różnice w natężeniu zgonów w województwie śląskim i kraju morawsko-śląskim oraz w obwodach donieckim i ługańskim. W jedenastu jednostkach ukraińskich liczba zgonów przewyższyła 20‰, co jest zjawiskiem rzadko spotykanym w Europie, a aż w 59 kształtowała się w granicach 15–20‰. W województwie śląskim i kraju morawsko-śląskim najwyższe współczynniki zgonów nie przekraczały 13‰, przy czym w największej liczbie jednostek (25) zaobserwowano wartości omawianego miernika mniejsze niż 10‰.

Tablica 3. Liczba jednostek niższego szczebla według współczynnika zgonów w 2010 roku
 Table 3. The number of lower-level territorial units by level of mortality rate in 2010

Region Region	Wartość wskaźnika zgonów [liczba zgonów / 1000 miesz.] Crude death rate [number of deaths / 1000 inhabitants]							
	<10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	15-20	
Liczba jednostek niższego szczebla The number of lower-level territorial units								
Województwo śląskie The Silesian Voivodeship	19	5	7	5	0	0	0	0
Kraj morawsko-śląski The Moravian-Silesian Region	6	4	11	1	0	0	0	0
Obwód doniecki The Donetsk Oblast	0	0	1	1	0	2	34	6
Obwód ługański The Luhansk Oblast	0	0	0	0	1	1	25	5
Razem Total	25	9	19	7	1	3	59	11

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Rozważane populacje różniły się także pod względem poziomu płodności, której miarą jest współczynnik dzietności teoretycznej. Poziom płodności kształtuje zastępowalność pokoleń (reprodukcji). Dla zagwarantowania co najmniej reprodukcji prostej, współczynnik dzietności powinien przyjmować wartości 2,10–2,15. Wartości współczynnika dzietności w obwodach ukraińskich, wynoszące poniżej 0,9 w 2000 r. należały do najniższych w Europie (Mykhnenko i in. 2010). Odpowiednie dane zamieszczono w tabelicy 4.

Tablica 4. Wartości współczynnika dzietności teoretycznej w analizowanych regionach na tle krajów w latach 2000–2010

Table 4. Total fertility rate in selected regions and countries in 2000–2010

Jednostka terytorialna <i>A Teritorial unit</i>	2000	2005	2010
Obwód doniecki <i>The Donetsk Oblast</i>	0,878	1,040	1,248
Obwód ługański <i>The Luhansk Oblast</i>	0,896	0,994	1,234
UKRAINA <i>UKRAINE</i>	1,110	1,213	1,445
Województwo śląskie <i>The Silesian Voivodeship</i>	1,219	1,130	1,330
POLSKA <i>POLAND</i>	1,367	1,243	1,382
Kraj morawsko-śląski <i>The Moravian-Silesian Region</i>	1,128	1,283	1,474
REP. CZESKA <i>CZECH REPUBLIC</i>	1,144	1,282	1,493

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Jako jeden z powodów niskiej dzietności podaje się niski poziom wynagrodzeń, który nie pozwala na utrzymanie więcej niż jednego dziecka, a często nie gwarantuje odpowiedniego poziomu życia osób pracujących (Ganicz 2007). Innym ważnym czynnikiem depopulacji jest ruch migracyjny. Ten element w mniejszym stopniu różnicuje badane regiony (zob. rys. 4).

Wysokie ujemne wartości salda migracji są najbardziej charakterystyczne dla obwodu ługańskiego, a do roku 1999 także dla obwodu donieckiego. W obwodach ukraińskich po 2003 r., ujemne saldo migracji wykazywało trend spadkowy. Na porównywanych obszarach Polski i Republiki Czeskiej obserwowano znaczne wahania. W 2010 r. saldo migracji w kraju morawsko-śląskim wyniosło -3,2‰, a wcześniej osiągało poziom -1,2‰ (2006 r.). W województwie śląskim w 2010 r. wyniosło -1,0‰ (zob. rys. 4).

Przestrzenne zróżnicowanie współczynnika salda migracji w 2010 r. przedstawiono na rys. 6. W przypadku województwa śląskiego w Polsce, jak i kraju morawsko-śląskiego w Republice Czeskiej, obszary o największej ujemnej wartości salda migracji, związane są z analizowanymi zagłębiami węglowymi. Natomiast w przypadku zagłębia donieckiego najniższe saldo migracji występuje w szerokim pasie przy granicy odvodu donieckiego i ługańskiego. Na rys. 6 nakreślono także

Rysunek 6. Zróżnicowanie przestrzenne współczynnika salda migracji w 2010 roku
Figure 6. Spatial diversification of net migration rate in 2010

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

potencjalne kierunki migracji, które w dużym stopniu występują równoległe ze zjawiskiem suburbanizacji. A. Runge (2010) stwierdza, że w latach 1999–2008 ogólne saldo migracji w województwie śląskim wyniosło 96,3 tys. osób, z czego w ruchu wewnętrznym strata wyniosła –25,8 tys. osób, zaś saldo migracji zagranicznych sięgnęło aż –70,5 tys., czyli stanowiło 73,2% całej straty migracyjnej.

Obok odpływu za granicę uwidacznia się odpływ poza obszar zagłębia węglowego. Odbywa się w kierunku miejscowości – zwłaszcza turystycznych – południowej części województwa śląskiego, gdzie już w latach 60. XX wieku rozpoczęło się budownictwo letniskowe stopniowo przekształcające się w formy stałego, całorocznego zamieszkiwania. Duże znaczenie ma tu lepsza jakość środowiska przyrodniczego, którego zanieczyszczenie w Zagłębiu Górnośląskim znacznie przewyższa dopuszczalne normy, chociaż w ostatnim dwudziestoleciu uległo istotnej poprawie. W przypadku Ukrainy zaobserwowane tendencje do osiedlania się w lepszych warunkach środowiskowych widoczne są w rejonie Morza Azowskiego. Znaczącym kierunkiem odpływu, zwłaszcza z okręgu górnośląskiego, są wyjazdy do innych regionów kraju wraz z powrotami w strony rodzinne wcześniejszych imigrantów zarobkowych. Wyjeżdżają również absolwenci wyższych uczelni. Kierują się oni do takich ośrodków, jak Warszawa lub Kraków, które oferują lepsze warunki startu w karierze i wyższe wynagrodzenie (Runge 2008). Podobne mechanizmy działają w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim, chociaż skala badanego zjawiska jest tu mniejsza.

SYTUACJA DEMOGRAFICZNA W 2010 ROKU

Jak wcześniej stwierdzono we wszystkich czterech analizowanych regionach występuje znaczna depopulacja, której przyczyną są zróżnicowane. Dla ich zidentyfikowania posłużono się typologią J. Webba (1963). Narzędzie to, opierające się na układzie współrzędnych prostokątnych, umożliwia określenie współzależności między bilansem ruchu naturalnego i migracyjnego. W zależności od wartości obydwu cech wyróżnia się osiem podstawowych typów jednostek:

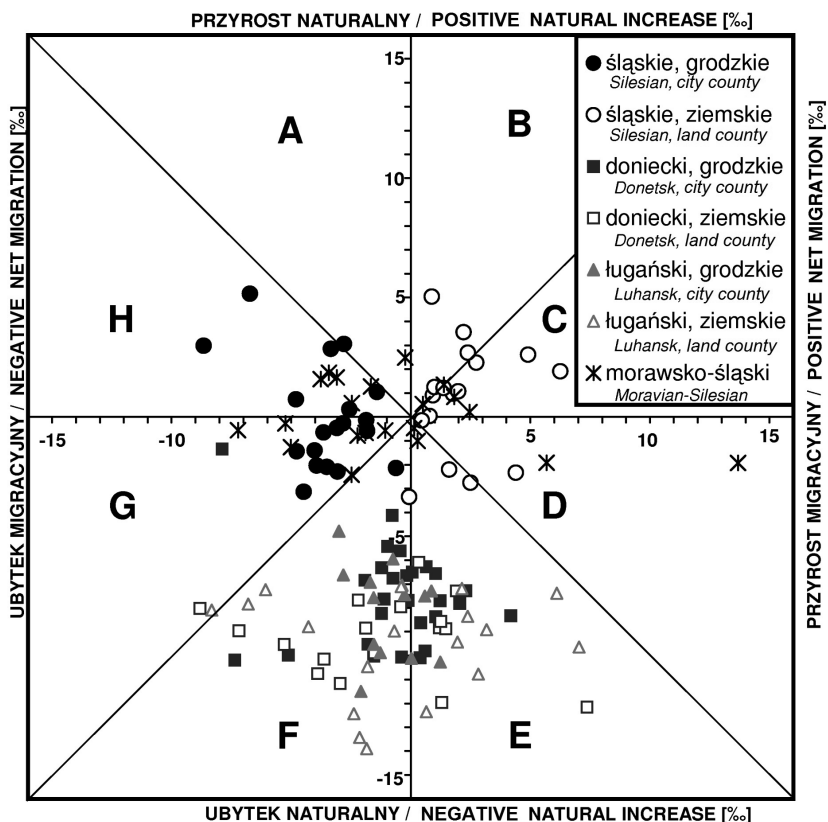
- A. Przewaga przyrostu naturalnego nad ujemnym saldem migracji,
- B. Przewaga przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji,
- C. Przewaga dodatniego salda migracji nad przyrostem naturalnym,
- D. Przewaga dodatniego salda migracji nad ubytkiem naturalnym,
- E. Przewaga ubytku naturalnego nad dodatnim saldem migracji,
- F. Przewaga ubytku naturalnego nad ujemnym saldem migracji,
- G. Przewaga ujemnego salda migracji nad ubytkiem naturalnym,
- H. Przewaga ujemnego salda migracji nad przyrostem naturalnym.

Przynależność określonych jednostek do typów A, B, C i D oznacza rzeczywisty przyrost liczby ludności w danym okresie, natomiast przynależność do typów E, F, G i H – rzeczywisty ubytek ludności na danym obszarze.

Na rysunku 7 przedstawiono wykres Webba, obrazujący sytuację demograficzną w 2010 roku z podziałem nie tylko na jednostki administracyjne niższego rzędu, ale także na typy tych jednostek.

Rysunek 7. Typologia przemian demograficznych na analizowanym obszarze w 2010 roku (Wykres Webba)

Figure 7. Typology of demographic change in analyzed area in 2010 (Webb's chart)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Český statistický úřad 2012, Główny Urząd Statystyczny 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Donec'kij oblasti 2012, Holowne upravlinnia statystyky u Łuhans'kij oblasti 2012.

Source: own elaboration based on Czech Statistical Office 2012, Central Statistical Office in Poland 2012, State Statistics Service in Ukraine 2012.

Wyróżniono jednostki grodzkie – w przypadku Polski będą to powiaty grodzkie, natomiast w przypadku Ukrainy *mis'krady*, oraz jednostki ziemskie – odpowiednio powiaty ziemskie i *rajony*. W przypadku kraju morawsko-śląskiego, w związku

z likwidacją od 2003 roku odpowiednika polskich powiatów, za jednostkę administracyjną niższego rzędu uznano gminy z rozszerzonymi uprawnieniami (org. *obcí s rozšířenou působností*), bez rozróżnienia na miejskie i wiejskie.

Cechą wyróżniającą województwo śląskie jest występowanie wszystkich typów klasyfikacyjnych Webba, chociaż dominują jednostki z ubytkiem rzeczywistym (21). Najwyższa liczba jednostek charakteryzowała się typem G o przewadze emigracji nad ubytkiem naturalnym. Dotyczyło to głównie powiatów miejskich, które zamieszkiwało 34,3% ludności. Typ H o przewadze emigracji nad przyrostem naturalnym reprezentowało 6 jednostek. Były to wyłącznie powiaty miejskie, obejmujące 15,5% ludności regionu. Pozostałe typy cechujące się ubytkiem rzeczywistym czyli E i F były reprezentowane przez nieliczne powiaty zarówno grodzkie, jak i ziemskie. Wśród 15 jednostek z przyrostem rzeczywistym, 8 zaliczono do typu C o przewadze imigracji nad przyrostem naturalnym, a 4 do typu B o przewadze przyrostu naturalnego nad imigracją. Były to wyłącznie powiaty ziemskie.

Podobnie sytuacja kształtowała się w kraju morawsko-śląskim, gdzie dominował, tak jak w województwie śląskim depopulacyjny typ G (8 jednostek), a kolejną pozycję z 5 jednostkami zajmował typ H. Typ F nie był reprezentowany. Wśród typów z przyrostem rzeczywistym przeważały typy imigracyjne, głównie C obejmujący 3 jednostki skupiające 12,3% ludności regionu, a następnie typ D obejmujący 2 jednostki i koncentrujący 5,2% mieszkańców regionu (przewaga imigracji nad ubytkiem naturalnym). Typ A i B z przyrostem naturalnym i odpowiednio ujemnym (A) bądź dodatnim (B) saldem migracji reprezentowały pojedyncze jednostki.

Odmienne sytuacja kształtuje się w obwodach ukraińskich, gdzie obserwuje się dominację dwóch typów F i E, których istota polega na przewadze ubytku naturalnego nad ujemnym saldem migracji (F) bądź dodatnim saldem migracji (E). Spośród 76 badanych jednostek administracyjnych, wchodzących w skład tych obwodów, aż 73 należały do typów E i F, z czego do pierwszego z nich 43 jednostki, a do drugiego 30. Pozostałe trzy jednostki reprezentowały typ G przemian demograficznych. Warto dodać, że spośród 15 miast liczących powyżej 100 tysięcy mieszkańców, aż 13 reprezentowało typ F z ujemnym ubytkiem naturalnym jak i saldem migracji.

UWAGI KOŃCOWE

Problematyka wyludniania się regionów górniczych, przedstawiona na przykładzie trzech dużych zagłębi węglowych Polski, Republiki Czeskiej i Ukrainy, dotyczy prawie wszystkich starych regionów przemysłowych Europy. Temat ten wymaga dalszych badań i analiz w celu znalezienia sposobów zapobieżenia dalszemu procesowi wyludniania. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdzono, że w okresie ostatniego dwudziestolecia nastąpił znaczny spadek liczby ludności na obszarze analizowanych tradycyjnych regionów górniczych Polski, Republiki Czeskiej i Ukrainy, z 13,1 mln w 1988/89 roku do 11,4 mln osób w 2009/10 roku, tj. aż

o 1,7 mln osób. Największy ubytek rzeczywistej ludności miał miejsce w obwodzie ługańskim (-20,7%) oraz donieckim (-17%), znacznie mniejszy w województwie śląskim (-6,2%). Spośród jednostek niższego rzędu największy ubytek rzeczywistej ludności miał miejsce w mieście Stachanow w obwodzie ługańskim (-32,2%). Tak znaczny spadek liczby ludności w zagłębiach ukraińskich należy wiązać z przeszłością tego regionu. W czasach przynależności do Związku Radzieckiego, Zagłębie Donieckie było miejscem intensywnego napływu ludności z różnych republik radzieckich. Po uzyskaniu niepodległości przez Ukrainę, nie potrafiła ona odnaleźć się w nowej rzeczywistości, czego wyrazem są przedstawione procesy demograficzne. Transformacja systemowa w Polsce i w Republice Czeskiej nie wywarła tak znaczącego wpływu na depopulację badanych obszarów, jak w przypadku Ukrainy, chociaż również zaobserwowano wyraźne tendencje spadkowe liczby ludności.

O wyludnianiu się rozważanych regionów zdecydowały dwa główne czynniki demograficzne: ubytek naturalny ludności i ujemne saldo migracji. Ubytek naturalny ludności spowodowany jest niższymi niż w innych rejonach Polski, Ukrainy i Czech wartościami zarówno wskaźnika urodzeń, jak i zgonów. Na szczególną uwagę zasługują wartości współczynników zgonów na obszarze Donbasu, gdzie w 2010 roku w przypadku jedenastu jednostek administracyjnych niższego szczebla, osiągnęły one wartość powyżej 20%. Ponadto niekorzystne niskie wartości współczynnika dzietności we wszystkich analizowanych populacjach świadczą o braku prostej zastępowalności pokoleń.

Innym czynnikiem, który przyczyniał się do wyludniania się analizowanych obszarów był ruch migracyjny. Ujemne saldo migracji spowodowane jest nie tylko migracją zarobkową, ale także powiązaniem ze zjawiskiem suburbanizacji, poszukiwaniem atrakcyjniejszych miejsc zamieszkania z dala od zanieczyszczonych miast przemysłowych oraz powrotami w rodzinne strony migrantów, którzy zasilali zasoby pracy ośrodków uprzemysławianych w okresie socjalizmu. Ruch migracyjny był głównym czynnikiem procesów depopulacyjnych w woj. śląskim, na obszarze którego leży Zagłębie Górnośląskie oraz w kraju morawsko-śląskim, w którym położone jest Zagłębie Ostrawsko-Karwińskie. Na podstawie przedstawionych rozważań można stwierdzić, że w tradycyjnych ośrodkach przemysłowych występuje zjawisko depopulacji związane z kształtowaniem się rozrodczości, umieralności oraz migracji, które w znacznej mierze uwarunkowane są procesami transformacji systemowej.

LITERATURA

- Alforow M.A., 2010, *Migracji naseleńnia do mist Donbasu u period powojennoji widbudowy*, „Nowi storinky istoriji Donbasu. Zbirnyk statiej”, 19, 192–201.
- Amitan W.N., 2002: *Socjalno-ekonomičeskoje razwitiije gorodow promysliennogo regiona*, Izd. Jugoslawia, Wostok, Donieck.
- Český statistický úřad, 2012, zasób internetowy, www.czso.cz (data dostępu: 04.07.2012).

- Ciok S., 1996, *Sudety przykładem obszaru problemowego. Identyfikacja, diagnoza, terapia*, „Biuletyn KPZK”, z. 174, 123–140.
- Deacon B., 2000, *Eastern European welfare states: the impact of the politics of globalisation*, „Journal of European Social Policy”, 10, 2, 146–161.
- Donieckaja oblast' w cyfrach w 1995 roku. Statyčeskiy sbornik*. Donieckoje oblastnoje upravlenieje statistiki. Donieck, 1996.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich –Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Flaga M., 2006, *Procesy demograficzne oraz ich uwarunkowania w zachodnich obwodach Ukrainy w okresie przemian ustrojowych*, Wyd. UMCS, Lublin.
- Ganicz L.W., 2007, *Ocena wliwnia demograficznych czynników na formowanie siły roboczej potencjału regionalnego aspekt*, Wisnyk Donec'koho Uniwersytetu, ser. Ekonomika i Prawo, wyp. 2, s. 117–123.
- Gentile M., Marcińczak S., 2012, *No More Work For Stakhanov: Migrants and Stayers in the Depopulating Donbas, Ukraine*, „Urban Geography” vol. 33, nr 3, 401–419.
- Główny Urząd Statystyczny, 2012, zasób internetowy, www.stat.gov.pl (data dostępu: 04.07.2012).
- Hamilton E.F.L., 1984, *Industrial Restructuring: an International Problem*, „Geoforum”, 15, 3, 28–39.
- Holowne upravlinnia statystyki u Donec'kij oblasti, 2012, zasób internetowy, www.donetskstat.gov.ua (data dostępu: 04.07.2012).
- Holowne upravlinnia statystyki u Luhans'kij oblasti, 2012, zasób internetowy, www.lugastat.lg.ua (data dostępu: 04.07.2012).
- Hudson R., 1994, *Institutional change, cultural transformation and economic regeneration: myths and realities from Europe's old region al region*, „Occasional Publication”, Univesity of Durham, Departament of Geography, 26.
- Jelonek A., 1971, *Regiony demograficzne Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Kłosowski F., 2006, *Sektor usług w gospodarce regionu tradycyjnego w warunkach transformacji i restrukturyzacji. Przykład konurbacji katowickiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Korcelli P., 1996, *Aglomeracje miejskie w procesie transformacji – zarys problematyki*, „Zeszyty IG i PZPAN” nr 41, 5–12.
- Krzysztofik R., Runge J., Kantor-Pietraga I., 2011, *Parths of shrinkage in the Katowice Conurbation. Case Studies of Bytom and Sosnowiec Cities*, Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec.
- Majer A., 1997, *Duże miasta Ameryki. „Kryzys” i polityka odnowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Maryński A., 1963, *Współczesne migracje ludności w południowej części pogranicza polsko-radzieckiego i ich wpływ na rozmieszczenie sił wytwórczych tego obszaru*, WSP, Kraków.
- Mykhnenko V., Myedvyedyev D., Kuzmenko L., 2010, *Urban shrinkage in Donetsk and Makiivka the Donetsk conurbation, Ukraine*, The University of Nottingham School of Geography, Nottingham.
- Parysek J., 2005, *Miasta polskie na przełomie XX i XXI wieku. Rozwój i przekształcenia strukturalne*, Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań.
- Pudlik M., Garus C., 2009, *Jak Feniks z popiołów. Rozwój struktur metropolitalnych w Zagłębiu Ruhry jako wzór dla rozwoju Górnego Śląska?*, „Studia regionalne i lokalne”, 1 (35), 32–51.
- Regiony wyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny, Studium, Komisja Rozwoju Regionalnego Parlamentu Europejskiego 2008, zasób internetowy, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/pe408928_ex_pe408928_ex_pl.pdf (data dostępu: 13.10.2012).
- Rettinger R., 2011, *Wpływ kryzysu gospodarczego na sytuację demograficzną Ukrainy*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu”, 18, 51–58.
- Riley R., Tkocz M., 1998, *Coal m Mining in Upper Silesia under Communism and Capitalism*, „European Urban and Regional Studies”, 5, 217–235.
- Runge A., 2010, *Procesy i struktury ludnościowe w województwie śląskim, [w:] Procesy i struktury demograficzno-społeczne na obszarze województwa śląskiego w latach 1988–2008*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice.

- Runge J., 2008, *Population transformations in traditional economic region of Central Europe. Structural approach*, „Bulletin of Geography. Socio-economic series”, 10, 63–74.
- Sarżan A.O., 2000, *Social'no-ekonomiczni ta polityczni procesy w Donbasi (1945–1998)*, Stalker, Donieck.
- Shrink Smart – The Governance of Shrinkage within a European Context. 7th Framework Programme*, Socio-economic Sciences and Humanities of the EC, Project number: 225193, <http://www.shrinksmart.eu/> (data dostępu: 13.10.2012).
- Soja M., 2008, *Cykle rozwoju ludności Karpat Polskich w XIX i XX wieku*, Wyd. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Šotkovský I., 2010, *Analýza demografického vývoje Ostravy*, [w:] L. Hruška-Tvrđý (red.), *Industriální město v postindustriální společnosti*, Vysoká Škola Báňská – Technická Univerzita, Ostrava.
- Steiner M., 1985, *Old industrial Areas: A teoretical approach*, „Urban Studies”, 5, 387–398.
- Strykiewicz T., 2007, *Transformacja gospodarki w ujęciu strukturalnym i przestrzennym* [w:] H. Rogacki (red.), *Geografia społeczno-gospodarcza Polski*, PWN.
- Sucháček J., 2005, *Restrukturalizace tradičních průmyslových regionu v tranzitivních ekonomikach*, Vysoká Škola Báňská – Technická Univerzita, Ostrava.
- Sugrue, T.J., 2005, *The Origins of the Urban Crisis: Race and Inequality in Postwar Detroit*, Princeton University Press, New Jersey.
- Szajnowska-Wysocka A., 1995, *Podstawy zorganizowania miast konurbacji górnośląskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tkocz M., 2001, *Restrukturyzacja przemysłu regionu tradycyjnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Tkocz M., 2006, *International Corporations in the Process of Globalisation in the Province of Silesia* [in:] T. Siwek (ed.), *Globalisation and its Impact to Society, Regions and States*, Ostrava, 146–156.
- Wseukrajins'kyj perepys naselennia, 2012, zasób internetowy, www.ukrcensus.gov.ua (data dostępu: 04.07.2012).
- Webb J. W., 1963, *The natural and migrational components of population changes in England and Wales 1921–1931*, „Economic Geography”, 39, 2, 130–148.

DEPOPULATION OF TRADITIONAL MINING REGIONS IN EAST-CENTRAL EUROPE

ABSTRACT

The phenomenon of depopulation was observed in the last two decades in regions of East-Central Europe where the economy had previously relied upon natural resource extraction throughout the socialist period. The restructuring of traditional branches of industry, such as mining and metallurgy, has had a negative impact on the demographic potential of industrial agglomerations as well as the surrounding areas.

This article focuses on an analysis of population change after the year 1990 in the following affected regions: Silesian Voivodeship in Poland, Moravian-Silesian

in the Czech Republic, and Donetsk Oblast and Luhansk Oblast in Ukraine. It also defines the types of demographic change and explains causal factors of observed processes.

The population of regions mentioned above decreased from 14,4 to 12,6 million people in the period under consideration. The largest population decline was observed in Luhansk Oblast (-20,0%) and Donetsk Oblast (-16,9%). A considerably lower decline took place in Silesian Voivodeship (-5,7%) and in Moravian-Silesian (-3,3 %). We find that differences in the rates of population decline are derived mainly from heterogeneity in the vital statistics of those regions while migration plays a more minor role in the depopulation process.

Key words: depopulation, vital statistics, East-Central Europe, the Silesian Voivodeship, Donbas, the Ostrava agglomeration